

ANNA I. LÓPEZ

L'explosió populista

Ascens i normalització de la nova extrema dreta

Quan el 9 de novembre del 1989 va caure el Mur de Berlín, tothom s'apressà a assenyalar que això suposava un autèntic tomb en la història contemporània, un sisme polític de dimensions fins aleshores inaudites, un autèntic daltabaix que no trigaria a ser confirmat per l'esfondrament de l'URSS després del frustrat cop d'estat d'agost del 1991. La magnitud simbòlica de l'esdeveniment va quedar suficientment palesa quan algú va decretar que després d'allò es podia donar per finalitzada la història, entesa en el seu sentit dialèctic més hegelian, atès que es donaven per liquidats els antagonismes que havien caracteritzat l'evolució política occidental dels dos últims segles perquè un dels models socioeconòmics en litigi —el capitalista— s'havia imposat definitivament a l'altre.

L'11 de setembre del 2001, però, altres antagonismes semblaven revifar quan dos avions comercials segrestats per escamots terroristes d'Al Qaeda impactaven i aconseguien solsir les dues emblemàtiques Torres Bessones de Nova York, símbol del puixant capitalisme nord-americà, a la vista d'una audiència mundialment congregada davant del televisor. Hom va parlar llavors d'un «xoc de civilitzacions» que confrontava dos grans blocs de països ja no per diferències ideològiques irreconciliables sinó culturals i religioses. És a dir civilitzatòries. Es tractava d'una reedició del vell enfrontament entre Orient i Occident que estaria inscrit en l'imaginari històric occidental, com a mínim, des que Alexandre el Gran va derrotar Darius.

Anna I. López és doctora en Ciències Polítiques per la Universitat de València i especialista en moviments i partits d'extrema dreta. A *L'Espill*, 54-55 (2017) va publicar l'article «L'extrema dreta valenciana. Una modernització (afortunadament) infructuosa»

No està massa clar, tanmateix, quan va començar l'última crisi financera que va estendre's per tot arreu fins a esdevenir econòmica, social i política. O, altrament dit, sistèmica. A mitjan any 2007 ja es coneixia el problema de les hipoteques *subprime*, però semblava un contratemps aparentment menor i localitzat als Estats Units d'Amèrica. Hom va acabar, però, consensuant tàcitament el 15 de setembre del 2008 —dia de la fallida del gegant financer Lehman Brothers— com a data *a quo* de la gran recessió. La data resulta altament simbòlica, perquè la crisi venia a evidenciar que el sostingut creixement econòmic dels anys anteriors havia estat fraudulent, irreal, artificialment nodrit per subterfugis financers: un autèntic allau de crèdit sovint concedit a clients dubtosament solvents. Crèdits que tanmateix, a través de titulitzacions i derivats financers, salvaven amb nota els exàmens dels organismes de control i inspecció del deute.

Tot plegat es va traduir en una recessió generalitzada que alguns no han dubtat a comparar —per les seues dimensions i la seua profunditat— amb la que es va viure després del *crack* financer del 1929. Malgrat que de bell inici es va negar o minimitzar l'existència o importància de la crisi, hom no va tardar a fer proclames solemnes i admonicions públiques que apostaven per posar a ratlla els mercats financers, la desregulació dels quals hauria causat la deflagració econòmica. En aquest sentit es manifestaren inicialment Zapatero, Brown, Lula i alguns altres representants polítics més o menys identificables amb la socialdemocràcia durant una reunió informal que mantingueren el setembre del 2008. Un mes més tard, de fet, Zapatero posava en marxa l'anomenat «Plan E», un programa d'inversions estatals massives que aspirava a dinamitzar la demanda agregada del país, que aleshores ja caminava arrossegant els peus. Al capdavant, però, no va poder evitar que el dèficit públic passés d'un superàvit de l'1,92% del PIB el 2007 a un saldo negatiu de l'11% el 2009. Només va servir per demostrar que, en una economia globalitzada, mai no podria tenir èxit aplicar el keynesianisme en un sol país.

Però ningú, a diferència del que s'havia esdevingut el 1989 o el 2001, va reeixir a trobar el clixé o la fórmula expressiva que aconseguís sintetitzar el significat que s'amagava al darrere de la crisi, potser perquè no hi havia tanta unanimitat a l'hora de conceptualitzar-la o avaluar-la: mentre uns asseguraven que el cataclisme econòmic posava en evidència les últimes versions —financeres— d'un capitalisme que calia reformar de dalt a baix, si no directament bandejar, d'altres asseguraven que la catàstrofe no impugnava en absolut les bondats del sistema i que només es tractava d'efectuar les oportunes esmenes tècniques per evitar que es tornés a repetir una crisi d'aqueixa magnitud. I tanmateix —aquesta és la meua tesi— si hi ha hagut algun *epoch-making event* en els darrers anys ha estat sens dubte la crisi econòmica dels anys 2007-2008.

Entre d'altres coses perquè va traure —virulentament— a la superfície un antagonisme que, si bé no era nou, es mantenia discretament en un segon pla del sistema polític europeu mercès a tants anys de prosperitat econòmica: la contraposició entre el poble i les elits que el governen. Aquesta és una condició necessària, si bé no suficient, del que es coneix com a *populisme* polític (i és també, siga dit de passada, una de les poques coses que concita unanimitat en els cercles acadèmics que estudien el fenomen). La nostra tesi, però, no es limita ni se circumscriu a considerar la crisi econòmica com a raó i causa eficient del naixement d'un seguit de moviments i organitzacions polítiques que han estat titllades de populistes, com ara *Syriza* a Grècia, el *Movimento 5 Stelle* a Itàlia, *Podemos* a l'Estat espanyol, *La France insoumise* al país veí i molts altres exemples semblants. El que afirma és que, en realitat, la crisi econòmica ha tingut una derivada o traducció social tan significativa que ha acabat, deu anys després, redistribuint sobre el tauler polític el lloc que han ocupat els partits i formacions polítiques tradicionals d'ençà de la Segona Guerra Mundial. I també altres, com els representants de l'anomenada nova extrema dreta, que fins aleshores ocupaven un paper secundari o directament menystingut en l'ecosistema democràtic europeu (Rensman *et al.*, 2018). No només això, sinó que la crisi també ha modificat els usos i costums pels quals es regia habitualment el joc —i el xoc— partidista en les democràcies liberals occidentals fins al punt que el populisme, lluny de ser una simple opció electoral més, ha esdevingut en els darrers anys la trama i l'ordit sobre els quals s'exercita la política en les nostres democràcies liberals. Clar i ras, l'èxit de les noves fórmules populistes de la política només s'explica perquè el sistema democràtic liberal mateix ha entrat en una dinàmica populista.

La crisi, evidentment, no és l'únic factor explicatiu d'un fenomen tan complex i tan estès arreu del món. El que la nova Gran Recessió ha suposat, de fet, no és sinó el corollari d'un procés que no es podria entendre sense el desenvolupament conjunt, en els darrers cinquanta anys, del que alguns han anomenat «democràcia mediàtica» (*media-democracy*) —que ha condicionat els hàbits comunicatius dels actors polítics i les fórmules expressives del contingut ideològic— i d'una variant tecnocràtica de la democràcia liberal o liberalisme no democràtic (*non-democratic liberalism*) que ha reduït considerablement l'espai realment decisor de l'agència política. Ha estat la combinació d'aquests tres factors progressivament desenvolupats tot al llarg del darrer mig segle el que explica no només l'èxit de noves formacions populistes clarament situades a l'esquerra de l'espectre polític (*left-wing populism*) sinó també la revifalla electoral de la nova extrema dreta europea, que alguns especialistes caracteritzen com una variant dretana del populisme (*right-wing* o *far-right populism*). Una denominació que, al meu parer, confon més que no aclareix les coses.

GOVERNS RESPONSIVS O RESPONSABLES

Per a molts analistes no es pot explicar l'actual explosió populista sense atendre precisament al que alguns anomenen la «neoliberalització de la democràcia», és a dir, la tendència dels partits socialistes o socialdemòcrates europeus, els laboristes britànics i els Demòcrates nord-americans a secundar les polítiques neoliberals i abandonar la lluita contra la desigualtat i la inseguretat econòmiques, principis doctrinals que havien caracteritzat amb força aquestes formacions durant els anys posteriors a la Segona Guerra Mundial. L'època en què es va consolidar i estendre a Europa occidental l'Estat del Benestar (Mudde & Kalwasser, 2017; Judis, 2016; Moffit, 2016; Abromeit, 2017). El que cap d'aquests autors explica és que aqueix abandonament d'uns principis ideològicament medul·lars no respon a una actitud irresponsable o atrabiliària, sinó al fet que el neoliberalisme s'ha naturalitzat com a corpus doctrinari arran de la consolidació de l'economia com una ciència plenament independent dels desitjos o la voluntat de la majoria. Un procés que s'ha accelerat tot al llarg del segle XX però que, com ja va mostrar Foucault, va prendre una forta embranzida amb els treballs que un grapat d'economistes austríacs publicaren, després de l'esfondrament del nazisme, en la revista *Ordo* i que, en línies generals, desautoritzaven ja els postulats keynesians en política econòmica. Amb l'ensulsiada del socialisme real als anys noranta, aqueix procés encara s'ha accelerat —i intensificat— més, perquè l'economia centralitzada va deixar de ser considerada una forma eficient de gestionar les societats modernes. Va ser sobretot aleshores que el neoliberalisme va deixar de ser vist com una opció o una opinió (doxa) per a convertir-se en l'única manera científicament avalada de conduir els assumptes macroeconòmics. En aquest sentit, val a dir que la socialdemocràcia no ha estat derrotada políticament, sinó científicament. *Sub specie scientiae*, és clar.

Com en altres èpoques de la història europea, doncs, en el nostre escenari polític actual també es dona un conflicte de sobirania, una nova variant de l'antiga —potser sempiterna— lluita entre legitimitats temporals i espirituals. Una, la sobirania popular, faculta el govern polític de la cosa pública a través del vot o la veu de la majoria. Ací la democràcia és determinant. L'altra, la sobirania científica, apel·la a instàncies no immanents —independents de la conjuntura— per a establir la primacia de la llei científica sobre qualsevol voluntat general en tot allò que toca al regiment econòmic de la societat. Ací la democràcia és irrissòria. Si alguna cosa ha caracteritzat inequívocament l'evolució de la política en els darrers cinquanta anys —d'ençà del Maig del 68— ha estat sens dubte el creixement d'allò que alguns teòrics de la democràcia consideren una «tecnocràcia liberal», que és tant com dir una «governança responsable» exercida per una elit d'experts. Una forma de democrà-

cia que, fet i fet, «is consciously not responsive to the wishes of ordinary citizens» (Müller, 2016). La tecnocràcia és unívoca i s'inspira en l'*episteme* i no en la *doxa* —per reprendre la distinció platònica— per a mantenir «that there is only one correct policy solution» a qualsevol problema macroeconòmic (Müller, 2016). Això marca la —tràgica, si es vol— aporia en què es mou la democràcia actual, els governs de la qual han de practicar, alhora, una governança *responsive* i *responsible*: en tant que governs democràtics estan obligats a retre comptes a la ciutadania que els ha triat (*responsive*) però al mateix temps es veuen constrets a seguir els estàndards macroeconòmics comuns a una economia globalitzada com l'actual (*responsible*), encara que siguin fins i tot contraris als seus principis ideològics.

LA DEMOCRÀCIA LIBERAL, ENTRE EL REPTE I EL RAPTE POPULISTA

Tot plegat, això s'ha traduït —dels anys vuitanta ençà— en una reducció progressiva de l'espai (realment) decisor i de l'agència política, més enllà de les diferències programàtiques o ideològiques entre els competidors electorals. Bastaria amb comparar els programes electorals que presentava cada partit en els anys setanta (o àdhuc vuitanta) del propassat segle amb els que es proposen en l'actualitat per advertir que les diferències en política econòmica són minses o inexistents entre les distintes opcions polítiques en litigi. Un aspecte que s'ha anat accentuant amb la progressiva delegació de la sobirania econòmica pròpia de cada país de la Unió Europea a organismes de control comunitari, especialment de la zona euro, cosa que per exemple va fer impossible que els països més afectats per la crisi devaluaren la moneda, una mesura estàndard de les polítiques anticíclics.

Zygmunt Bauman parlava d'un divorci entre el poder —entès com la capacitat de *realitzar* coses— i la política —la capacitat de decidir quines coses caldria realitzar— per a il·lustrar gràficament aqueix estat de coses (Bauman, 2017). És evident que en una democràcia cada cop més tecnocratitzada en la qual l'opinió de la majoria és menystinguda o simplement negligida, resulta fàcil explicar l'èxit electoral d'aquelles formacions populistes que —subratllant el caràcter essencialment responsiu de la governança democràtica— apel·len *precisament* al poble com a única instància legitimadora de la política, també de l'econòmica. De la mateixa manera que és explicable que les formacions polítiques tradicionals les titllen d'irresponsables. Però, en qualsevol dels casos, cal no oblidar que el modern dirigisme tecnocràtic de la democràcia és una condició necessària però no suficient per a explicar l'auge del populisme polític: l'agudització de les polítiques neoliberals i el consegüent augment de les desigualtats econòmiques foren els autèntics catalitzadors de la revolució populista que ha desbaratat l'*statu quo* en què s'havien man-

tingut les democràcies europees sortides de la Segona Guerra Mundial, on el poder es repartia periòdicament entre forces conservadores i socialdemòcrates, el consens de les quals en matèria social havia possibilitat la instauració de l'Estat del Benestar. És per això que el politòleg holandès Cas Mudde entén l'actual auge populista en el territori europeu com una «illiberal democratic response to undemocratic liberalism» (Mudde & Kalwasser, 2017), és a dir, com una amenaça però també un correctiu potencial per a polítiques que d'alguna manera s'han allunyat massa del poble (Müller, 2016).

Tot això situa les nostres formes democràtiques de govern polític no només davant el repte del populisme polític —els *challengers parties* que augmenten la competència electoral i fragmenten el panorama polític nacional— sinó davant la possibilitat, segurament més perillosa, que l'exercici de la política democràtica s'estiga desenvolupant majoritàriament ja en un marc essencialment populista. És a dir, que es veja raptat i no només *reptat* per un *modus operandi* populista. Sobretot perquè no s'ha d'oblidar que el populisme és —també, si no sobretot— una tècnica i un estil de fer —i entendre— la política més que no un contingut (Moffit, 2016). Una síndrome més que no una doctrina. És cert que hi ha autors que consideren, per contra, que sí que existeix un *corpus* doctrinal essencialment populista, però fins i tot ells es veuen obligats a reconèixer la «thin-centered ideology» pròpia del populisme (Mudde & Kalwasser, 2017), cosa que fa possible —si no necessari— que s'haja de combinar amb altres ideologies per a esdevenir un força política viable (Abromeit, 2016). Per això mateix, pensen alguns, que hi ha populismes *left* o *right wing*.

DEMOCRÀCIES FICCIONALS I REPÚBLIQUES MEDIÀTIQUES

Però, per més que les diferències programàtiques en matèria econòmica puguin ser irrelevants, en democràcies electoralment vehiculades com les nostres (*poll-driven democràcies*) les distintes opcions que es presenten en uns comicis es veuen obligades a marcar les seues diferències perquè l'elector mantinga la sensació que està efectuant una tria *real* entre distintes maneres de governar els assumptes públics. Atès que, com hem dit, les diferències en matèria de política econòmica són pràcticament irrisòries, als partits polítics no els queda una altra opció que remarcar les seues diferències simbòliques, intensificant d'aquesta manera el component ficcional o teatral que, d'altra banda, és estructuralment idiosincràtic de les formes democràtiques de govern.

Aquesta intensificació dramatitzada de les diferències simbòliques o fictionals entre les distintes propostes polítiques que concorren periòdicament a uns comicis democràtics ha accentuat la importància dels elements emocionals en la política

i, sobretot, de les derivades identitàries que assenyalen taxativament una diferència entre grups o discursos legitimats —els nostres— d'altres que són intolerables, inacceptables o il·legítims —els dels altres. Això es pot comprovar fàcilment en l'evolució de la política espanyola dels últims anys, on s'han excitat les passions abans que no fomentat la confrontació racionalment argumentada entre diferents punts de vista. Aquesta és, clarament, una derivada populista de tot el sistema democràtic, no només d'una part de les opcions que hi competeixen. Al cap i a la fi, el populisme és també un *polemisme* que necessita assenyalar una alteritat —un enemic, en el sentit polític més *schmittià* del terme— que li serveix per reforçar la pròpia identitat ideològica.

La mateixa necessitat de remarcar les distàncies i l'exageració teatralitzada de les diferències simbòliques són les que, precisament, impedeixen la recuperació o la promoció dels consensos necessaris per a la convivència democràtica. Ben al contrari, tot plegat genera un clima de crispació generalitzada que es tradueix en societats exasperades pel soroll mediàtic d'alta intensitat emocional on «el ciudadano corriente vive hoy la política como un exceso de ruido que no le orienta, pero sirve para irritarle; tenemos una especie de calentamiento global de la ciudadanía que dificulta hacerse una opinión de lo que pasa. [...] La “popularización” de la política consiste en mover el foco de los contenidos hacia quienes deciden, de los temas a los símbolos y las escenificaciones» (Innerarity, 2013). No és només una característica privativa de l'Estat espanyol: en tot l'escenari polític europeu dels darrers anys hom ha privilegiat l'intercanvi emocional de les opinions abans que no la seua confrontació argumentada. La progressiva reducció del teatre d'operacions a què la tecnocràcia ha condemnat la política actual ha fet de la democràcia el domini de la *Vorstellung* hegeliana, aqueixa forma primigènia del coneixement que fa servir imatges, representacions i sensacions abans que no conceptes, que són la matèria primera del pensament més rigorosament racional (*Vernunft*). Parlem d'una dimensió primera de la reflexió que para esment sobretot a la narració dels fets més que no a la seua articulació o connexió lògica o causal. Com s'esdevé a hores d'ara en les nostres democràcies, on l'*storytelling* domina el camp de la comunicació política, atès que sempre és preferible construir una bona *narració* dels fets —per més que siga fictícia— que aportar-ne una bona *explicació*. Més que no raons, arguments o filiacions causals, allò més important en qualsevol *reconstrucció* narrativa de la realitat són les pressuposicions, insinuacions i qualsevol altres recursos eminentment pragmàtics de la comunicació. Per a què l'èxit estiga assegurat, a més, «this performances must hook into the background culture, symbols, narratives and myths of the respective society», és a dir que han de conjugar

i mobilitzar elements d'una estructura cultural compartida (Wodak, 2015). I entre aquests elements, sens dubte els identitaris són els que tenen major capacitat d'arrossegament (banderes, llengües, territoris i qualssevol altres que puguen ser utilitzats com a marcadors etnopolítics). Ja va dir Adorno que la identitat és la forma originària d'ideologia (Adorno, 1998).

Tot plegat parla a bastament de la importància que han adquirit els mitjans de comunicació —especialment els audiovisuals— com a caixa de ressonància de l'activitat política. Segur que és sobrer destacar ara la importància que, tot al llarg dels últims cinquanta anys, han anat assolint els mitjans de comunicació de masses i especialment els audiovisuals en la conformació de les societats democràtiques avançades. La seua rellevància ha estat tanta que, fins fa no gaire temps, hom utilitzava l'expressió «societat de la informació» per caracteritzar el món actual. El que, tanmateix, ja no resulta gens superflu és subratllar l'impacte que aquests mitjans de comunicació han tingut sobre els usos i costums polítics de la nostra democràcia, perquè en les últimes dècades, han passat de ser un (més o menys instrumentalitzat) vehicle de transmissió dels missatges polítics a condicionar —si no determinar— la seua forma i construcció, fins al punt que algú ha caracteritzat les nostres com unes democràcies mediàtiques (*media-democracy*) en les quals la construcció del missatge polític se supedita —gairebé exclusivament— a la seua comprensió mediàtica i la política «is reduced to a few slogans thought comprehensible to the public at large» tot reduint «an increasingly complex world to media-savvy personalities and their simplistic slogans» (Wodak, 2015). Més que d'una novetat, es tractaria més aviat de l'exacerbació d'una característica —d'un dany col·lateral, si es vol— que sembla idiosincràtica de les democràcies modernes: en una anotació dels seus *Cahiers*, Paul Valéry reblava de la manera següent la seua caracterització de la democràcia: «allò difícil d'entendre [està] prohibit. Allò difícil d'expressar no existeix. Allò que exigeix llargs preparatius, una cura perllongada, una memòria exacta, indiferència al temps i a la il·luminació, esdevé impossible» (Valéry, ed. 1974, vol. II, p. 1454). L'anotació era de l'any 1912.

LA NOVA EXTREMA DRETA, UN POPULISME MÉS?

Precisament aquest alt grau de condicionament mediàtic que travessa les democràcies modernes és quelcom que acaba afavorint especialment els partits de la nova extrema dreta. Sobretot per l'excessiva atenció que els atorguen els mitjans, trencant així l'estratègia del cordó sanitari que, fins fa no massa temps, havia mantingut en la marginalitat mediàtica i institucional aquestes formacions. Però també perquè la simplificació que opera en els estàndards comunicatius audiovisuals

d'avui s'adiu especialment bé amb la simplificació ideològica amb què l'extrema dreta fa front a un món cada vegada més complex i interconnectat (Moffit, 2016). Els eslògans de les formacions extremistes acompleixen a la perfecció alguns dels criteris que els fan candidats immillorables a esdevenir titulars periodístics gràcies a fórmules simples i contundents expressades en un registre planer capaç de transgredir no només el llenguatge «políticament correcte», sinó també els cànons morals tàcitament imperants en les nostres democràcies occidentals: manifestar-se en contra de l'acollida de refugiats polítics, o fins i tot del salvament marítim dels migrants que arriben en pasteres a les costes europees, és més noticable que no argüir el contrari. El llenguatge populista «flaunt bad manners and flout politically correct forms of behavior ad seek to mobilize supporters with hyperbolic warnings about existing or imminent crisis and threats» (Abromeit, 2016), té aspectes que fan els missatges populistes mediàticament abellidors. Aquest procés de *scandalization* política i comunicativa i aqueix estat d'amenaça permanent —d'atemptat terrorista, d'allau d'immigrants o d'islamització del país— beneficia especialment els «allegedly charismatic leaders» de les formacions d'extrema dreta sobretot perquè «construct themselves as knowledgeable, saviours, problem solvers and crisis managers», cosa que acaba convencent el potencial votant «to have more confidence in the effectiveness of the politics of the populist right-wing» (Wodak, 2015).

L'ala dreta del populisme, en diu Ruth Wodak. Hem arribat en aquest punt a una cruïlla ontològica indefugible en què toca demanar-nos si allò que hom ha convingut a anomenar, sobretot a Europa, «nova extrema dreta» i d'altres expressions semblants és —o es pot considerar— un populisme «de dretes» (*right-wing populism*) o més aviat ens trobem davant d'un ens —o objecte d'estudi— diferent. El grau de confusió analítica és considerable. En primer lloc perquè, certament, aquests conceptes comparteixen nombroses característiques. Tots dos, per exemple, apel·len, s'inspiren i diuen que representen el «poble», el qual consideren instància única de legitimació, per damunt d'elits o d'altres mediacions representatives que afirmen actuar en el seu nom.

Però el mot llatí *populus* era notòriament ambigu: adés servia per a definir el conjunt —complet— dels habitants d'un estat, ciutat o qualsevol entitat política, adés feia referència als ciutadans que no eren nobles, la multitud, el populatxo. La primera accepció denota el conjunt dels ciutadans que eren subjectes de drets polítics mentre que la segona fixa una distinció de caràcter eminentment socioeconòmic, com la que establia Aristòtil al final del primer llibre de la *Política*, quan definia la democràcia com el govern dels pobres o desheretats, perquè eren la majoria de la

població. El primer sentit de la paraula és semblant al *demos* grec; el segon l'acosta a la idea de *plebs* (Taguieff, 2015). Aquesta distinció semàntica ens pot ser especialment útil per diferenciar els *diferents* «pobles» que invoquen la nova extrema dreta i les formacions populistes d'esquerres: mentre l'extrema dreta l'entén com a sinònim del conjunt total dels ciutadans que estan legitimats per a ostentar i exercir drets polítics, les formacions populistes d'esquerres parlen de «poble» sobretot per a referir-se al conjunt de ciutadans de menors recursos econòmics i que, per això mateix, es troben més indefensos davant la venalitat, la corrupció o les pràctiques corporatives de les elits governants.

En el cas de l'extrema dreta, a més, el concepte de «poble» té unes marcades connotacions etnocentristes: es tracta d'un conjunt de ciutadans que comparteixen nacionalitat, tradicions religioses i culturals i, si fa el cas, adscripció ètnica i que, precisament per això mateix, poden ser cooptats i comptats en el subgrup dels que ostenten i poden exercir drets polítics, econòmics i socials. Per contra, els que no comparteixen nacionalitat, tradició religiosa i cultural o adscripció ètnica no tenen dret a formar part del «poble». Del *demos*. Del *Volk*. Aquestes connotacions no estan presents en el sentit que el populisme d'esquerres dona al concepte, que tanmateix també fa servir per establir diferències, però en aquest cas eminentment socioeconòmiques, que conserven ressos de la distinció de classes marxista. Això no vol dir, per descomptat, que tots dos corrents polítics no aprofiten els rèdits polítics que l'amfibologia semàntica de la paraula puga aportar-los. Això és especialment palès en el cas de l'extrema dreta, que aprofita la imprecisió semàntica per ampliar el radi d'acció de la seua activitat propagandística i interpellar alhora el *Volk* i la *plebs*: aquells que creuen que són els únics legitimats per tenir drets i aquells que es creuen menystinguts econòmicament per la classe política. Sovint, a més, es tracta de la mateixa gent. Però tot i aquest ús espuri compartit d'una mateixa vaguetat lingüística, sembla evident que la divergència semàntica és raó de pes per a considerar que l'etiqueta de *populisme* —ni que siga *right-wing* o *far-right*— no s'adiu analíticament amb la «nova extrema dreta» —ni en millora la comprensió. Cal una necessària unitat lexicològica per a enfrontar el problema de l'extremisme i la radicalització a la zona dreta de l'espectre polític i especialment, en paraules d'Umberto Eco, per entendre'ns.

LES CLAUS DE L'ÈXIT

Com afirma Griffin (2013), cap de les ideologies polítiques és sempre constant i immutable. Tota ideologia és mòbil i flexible per naturalesa i capaç de mutacions en un nou entorn. I aquesta idea és la que l'extrema dreta des de finals dels anys

noranta ha fet seua per a modernitzar el discurs i en general, la seua «oferta electoral» amb nous líders —fins i tot amb certa feminització (Marine Le Pen, Frauke Petry, Barbara Rosenkranz)—, i estratègies de comunicació i propaganda impulsades per xarxes socials.

No obstant això, com apuntava més amunt, l'emergència d'una nova extrema dreta mundial és el símptoma d'una profunda crisi de múltiples rostres: la crisi sistèmica, de naturalesa deshumanitzadora com evidencien les guerres; la redistributiva, que apunta al final de l'Estat del Benestar i la fallida de la solidaritat; la del projecte progressista, a l'abdicar de la seua responsabilitat de conducció enfront de greus problemes planetaris, regionals, nacionals i locals —com és la gestió de la immigració i el terrorisme—; fins als reptes d'emancipació social, de lluita contra l'opressió i defensa de la llibertat i igualtat, i els molt greus problemes de medi ambient i harmonia ecològica.

Ara l'extrema dreta viu un moment «dolç» —d'expansió—, que els partits tradicionalment democràtics sembla que no poden frenar. En aquest sentit són il·lustratius els 5,8 milions de vots aconseguits per AfD en les eleccions generals alemanyes del 2017 o el fet que l'FN de Marine Le Pen, des de 2018 reconvertit en *Rassemblement national*, va ser la força més votada en les eleccions europees de 2014, amb un 25,4% de vots. Un creixement espectacular si tenim en compte que en 2009 tan sols en va obtenir un 6,3%.

Davant d'aquesta situació, a nivell comunitari s'han produït intents de combatre el discurs de la nova extrema dreta. A les eleccions europees de 1984 quan van ser elegits representants de l'FN i *Alleanza Nazionale*, el Parlament Europeu va decidir crear una Comissió d'Investigació sobre l'Ascens del Feixisme i del Racisme a Europa i va publicar un informe sobre l'emergència de grups de dreta radical. Hi van seguir una Declaració de la Comissió sobre el Racisme i la Xenofòbia, la Resolució sobre la Xenofòbia i els Perills de la Violència d'Extrema Dreta o la creació de l'Observatori Europeu dels Fenòmens Racistes i Xenòfobs i la inclusió de preguntes sobre la discriminació en l'Eurobaròmetre. Mesures clarament insuficients, ja que no són vinculants ni han aconseguit el debilitament d'aquests partits, que consoliden posicions.

En aquest marc, què ha propiciat l'estat actual de consolidació i creixement de l'extrema dreta contemporània? D'acord amb Antón i Hernández (2016), el moment càlid que viu l'actual extrema dreta s'inicia amb el creixement i l'arrelament dels partits d'extrema dreta en els anys noranta. Ara els bons resultats pràcticament a tot Europa —especialment a Itàlia, Alemanya, França, Àustria, Holanda, Dinamarca o Suècia— els han permès convertir-se en socis majoritaris del govern

o en els principals partits de l'oposició, per davant d'antigues formacions ecologistes o inclús dels socialdemòcrates, com és el cas d'AfD a Alemanya o d'Alba Daurada a Grècia.

Hi ha dos factors claus que influeixen en l'èxit d'aquesta dreta radical heterogènia, reflectit en els vots a formacions clarament neonazis com les mencionades de Grècia i Alemanya. Uns vots sorprenents a partits amb un «imaginari i formes de cultura política que semblaven totalment superades, cobren protagonisme en el terreny electoral i revigoritzen l'espai polític de l'extrema dreta tradicional» (Anton i Hernández, 2016).

En primer lloc i com s'ha avançat, és innegable el contagi de les successives victòries d'aquesta família de partits, des de Noruega fins a Grècia. Un contagi que es percep en la còpia dels lemes electorals, estratègies polítiques i propagandístiques, així com en les manifestacions en contra dels immigrants i la reivindicació d'un ultranacionalisme excloent.

Una infecció que es transmet ràpidament amb les noves tecnologies de la informació i comunicació. Si la ràdio va ser per a Hitler i Mussolini l'altaveu per a seduir les masses, avui Internet i les xarxes socials són el mitjà per excel·lència, més potent i eficaç per a l'extrema dreta, però amb les particularitats d'impunitat, immediatesa i anonimat que captiven els sectors de la població que tenen un accés més ràpid i directe a aquest mitjà i que alhora són més vulnerables, com els joves. Exemple d'aquest contagi i connexió global és el manual publicat pel noruec Anders Behring Breivik abans d'assassinar 78 joves socialdemòcrates a l'illa d'Utoya en 2011. En el document analitzava exhaustivament les formacions «germanes» europees i referenciava les formacions d'extrema dreta espanyoles España 2000 i Plataforma per Catalunya.

En segon lloc, les conseqüències de la crisi econòmica i institucional del 2007 han afavorit l'establiment en les democràcies del neopopulisme. La crisi va accelerar el sentiment de desafecció política de milers de ciutadans que es van quedar en l'atur després dels processos de flexibilització i desindustrialització, i del retall de drets socials de l'Estat del Benestar. Un nou context en què els partits polítics tradicionals no han ofert solucions ni tampoc han articulat un discurs de suport al sistema democràtic. El resultat són altíssimes quotes de ressentiment contra les institucions i elits governants, percebudes com incapaces i corruptes.

Junt amb la crisi, en la UE hi ha dos moments que influeixen en els triomfs dels neopopulismes i que expliquen el seu creixement electoral com no havia passat en la dècada dels noranta: la crisi dels refugiats amb els problemes derivats de la seua acollida i integració i, en segon terme, el atemptats gihadistes des de gener de 2015

a París. Les dues qüestions han provocat reaccions xenòfobes que han penetrat i s'han normalitzat en la societat, els Parlaments i en els discursos de partits polítics amb l'objectiu d'institucionalitzar, per llei, pràctiques discriminatòries contra grups ètnics, racials o religiosos, en raó de la seua diferència. Així, Marine Le Pen va incloure al seu programa electoral del 2017 mesures com ara l'expulsió immediata de tots els estrangers sense papers en regla, la fi del *ius soli* —la nacionalitat automàtica a qui naix a França— o la derogació del dret de reagrupament familiar.

LA IMMUNITAT ESPANYOLA

Cas Mudde considera que en la majoria dels països europeus, inclosa Espanya, hi ha un potencial electoral suficient per a l'emergència d'aquest tipus de formacions. Però això dependrà de factors relacionats amb el context social, econòmic i polític i fins i tot d'especificitats territorials de l'Estat espanyol.

A Espanya i Portugal, l'extrema dreta té una presència marginal. No obstant això, a l'Estat espanyol hi ha hagut dues formacions que han intentat construir una alternativa de nova extrema dreta en l'última dècada, però la seua trajectòria ha estat efímera i es redueix a l'àmbit autonòmic i municipal: Plataforma per Catalunya ha tingut representació electoral durant tres eleccions consecutives (2003-2011), aconseguint 70.000 vots i 67 regidors i España 2000, que també naix en 2003, els resultats de la qual no han passat de 12.000 vots i 4 regidors.

Una «excepcionalitat europea» resultat de diverses causes externes i internes a les formacions que han provocat aquest fet diferencial europeu. L'historiador Xavier Casals planteja que a Espanya no s'ha generat un procés de modernització en massa d'aquestes formacions per la memòria recent vinculada amb el franquisme, les lluites internes de l'extrema dreta, la manca de coordinació de les diferents faccions i la insuficiència de líders carismàtics (Casals, 2003).

Però també aquesta «immunitat política» és resultat de factors exògens a les formacions polítiques i la dificultat d'accés a les institucions per una Llei Electoral que ha primat, des del dibuix constitucional del Regne d'Espanya nascut de la transició, el bipartidisme —fins al 2015. Al mateix temps, la societat espanyola presenta un sentiment euroescèptic insuficient per a propiciar cap brou de cultiu ideològic o un estat d'opinió pública del qual puguen treure rèdit electoral les formacions d'extrema dreta, com sí que han fet els seus coreligionaris europeus. Bé perquè l'entrada d'Espanya al Mercat Comú Europeu fou tardana —fa tan sols trenta anys— o bé perquè l'arribada massiva de fons i finançament europeu va permetre la —innegable— modernització d'un país que tradicionalment havia quedat endarrerit en termes culturals, polítics i econòmics, respecte dels seus veïns continentals.

No obstant això, són especialment les qüestions internes dels partits espanyols les que expliquen gran part del seu fracàs i que estan relacionades amb la imatge dels seus líders en els mitjans de comunicació, vinculats al passat franquista —encara recent en l'imaginari dels espanyols—, a episodis violents i a negocis il·legals. També presenten un discurs i una retòrica poc modernitzada i un escàs nivell d'organització nacional.

Però aquesta excepcionalitat sembla que pot tenir un final amb la irrupció del partit Vox en 2014. La formació, liderada per un jove preparat, Santiago Abascal i exmembres del partit principal conservador, el Partit Popular, ha adoptat un discurs essencialment ultranacionalista, neoliberal, antifeminista i xenòfob. I a diferència d'altres partits d'extrema dreta espanyols com E2000 i PxC, Vox sembla haver superat les seues debilitats, com la imatge negativa dels líders i del partit mateix, així com l'erràtica organització. Més aviat al contrari, Vox s'ha expandit en pràcticament totes les regions espanyoles i té una presència notable als mitjans de comunicació. Això s'ha traduït en els primers 246.833 vots en les eleccions europees —quedà a 1.500 vots d'aconseguir un escó—, o en els 22 regidors i 2 alcaldies a 13 municipis en els comicis autonòmics.

Malgrat aquests discrets resultats, la situació sembla que afavoreix el partit d'extrema dreta espanyol per dos motius principalment: la fragmentació de l'espai electoral de la dreta com a conseqüència de l'aparició de Ciudadanos i la pèrdua de confiança del principal partit conservador pels casos de corrupció i la moció de censura al president del govern, Mariano Rajoy, que va provocar un canvi de govern amb una nova majoria progressista. En segon lloc, l'èxit del nacionalisme i racisme del seu discurs, que ha fet triomfar d'altres formacions europees. En el cas espanyol es tractaria del primer component, el nacionalisme ultrapatríota, que naix com una reacció als procés d'independentisme català i el referèndum d'autodeterminació de l'1 d'octubre de 2017. Aquest ha permès a les formacions d'extrema dreta aconseguir certa rellevància mediàtica i electoral utilitzant estratègies pròpies del «totalisme ideològic» (Lifton, 1961): retòrica demagògica i catastrofista (es trenca Espanya), llenguatge de confrontació —«nosaltres contra ells» (els espanyols de «bé» contra els separatistes catalans)— al voltant d'una qüestió que concita una major i més natural unanimitat, gairebé preracional: el rebuig de l'altre per ser diferent.

PERSPECTIVES DE FUTUR: NEOPOPULISME O DEMOCRÀCIA

En l'actualitat l'extrema dreta està present en 17 parlaments nacionals de la UE i en vuit de les deu economies de la zona euro. En set països de la Unió han entrat

ja a l'executiu o li donen suport des de fora. En dos, governen en solitari. Junt amb aquesta realitat, els governs de Polònia i Hongria —per la seua deriva autocràtica nacionalista (retallada de la llibertat d'expressió, de drets dels homosexuals, reforma del sistema judicial, restricció i discriminació d'immigrants i de musulmans, en particular amb notícies falses en la televisió pública)— han rebut les primeres sancions des del Parlament Europeu per vulnerar valors fonamentals de la UE.

En aquest marc d'ascens i consolidació d'aquestes formacions i en un clima pre-electoral europeu —que pot confirmar la tendència alcista de les opcions neopopulistes—, la democràcia europea s'enfronta a la influència populista dels Estats Units després de la victòria de Donald Trump i l'acceptació del seu discurs proteccionista, ultrapatriota i racista. Des del 2017 el seu exprincipal ideòleg, Steve Bannon, ha desembarcat al continent europeu en un *tour* de conferències i reunions amb els líders de les formacions d'extrema dreta, especialment a Itàlia i França amb l'objectiu de crear un «supergrup» ultradretà al Parlament Europeu que impulse el trencament del projecte comunitari.

Aquestes expectatives de l'extrema dreta a l'Eurocambra es veuen reforçades amb un clima d'acceptació i normalització —preocupant— al si de la ciutadania europea d'actituds racistes i fins i tot violentes a Suècia, Regne Unit, França, Alemanya i Itàlia, que són símptoma d'una eclosió d'intolerància. La mateixa cancellera Angela Merkel ho ha reconegut després de fer front a les manifestacions de Pegida, els escàndols d'infiltrats neonazis als serveis secrets i els esdeveniments violents a la ciutat de Chemnitz. «No hi ha espai per a l'odi en Europa.» Però la realitat i les perspectives de futur evidencien que ara la nova extrema dreta ha convençut ideològicament milers de persones que consideren que són l'alternativa de govern, malgrat que el seu vot siga sinònim de fragmentació de la democràcia i de les conquestes històriques en termes de llibertat, igualtat i progrés. Unes conquestes que van situar la persona, la seua dignitat i els seus drets per damunt dels estats, com va fer, ara fa 70 anys, la Declaració Universal de Drets Humans. ◀

REFERÈNCIES

- ABROMEIT, J. (2016): *Transformations of populism in Europe and the Americas: History and recent tendencies*, Londres i Nova York, Bloomsbury.
- ADORNO, T. (1998): *Critical models: Interventions and catchwords*, Nova York, Columbia University Press.
- ANTÓN, J. i A. HERNÁNDEZ (2016): «El crecimiento electoral de la derecha radical populista en Europa: parámetros ideológicos y motivaciones sociales», *Política y Sociedad*, vol. 1 (53), pp. 17-28.

- BAUMAN, Z. (2017): *Tiempos líquidos: vivir en una época de incertidumbre*, Barcelona, Tusquets.
- CASALS, X. (2003): *Ultrapatriotas. Extrema derecha y nacionalismo de la guerra fría a la era de la globalización*, Barcelona, Crítica.
- CAMUS, J. (2007): «Integrismo católico ¿Conduce la disidencia religiosa hacia la extrema derecha?», en M. Á. Simón (ed.): *La extrema derecha en Europa desde 1945 a nuestros días*, Tecnos, Madrid, pp. 163-184.
- D'APPOLLONIA, A. (2007): «Xenofobias y extrema derecha en Europa» en M. Á. Simón (ed.): *La extrema derecha en Europa desde 1945 a nuestros días*, Tecnos, Madrid, pp. 187-203.
- FENNEMA, M. (2002): «Los partidos populistas de derecha», en Joan Antón (coord.), *Las ideas políticas del siglo XXI*, Ariel, Barcelona, pp. 36-51.
- GRIFFIN, R. (2013): *The nature of fascism*, Nova York, Routledge.
- INNERARITY, D. (2013): *Un mundo de todos y de nadie: piratas, riesgos y redes en el nuevo desorden global*, Barcelona, Planeta.
- JUDIS, J. B. (2016): *The populist explosion: How the great recession transformed American and European Politics*, Nova York, Columbia Global Reports.
- LIFTON, J (1961): *Thought Reform and The Psychology of Totalism*, North Carolina, University of North Carolina Press.
- MOFFITT, B. (2016): *The Global Rise of Populism: Performance, Political*, Stanford, Stanford University Press.
- MUDDE, C.; C. R. KALTWASSER (eds.) (2012): *Populism in Europe and the Americas: Threat or corrective for democracy?*, Cambridge i Nova York, Cambridge University Press.
- MÜLLER, J. (2016): *What is populism?*, Philadelphia (PA), University of Pennsylvania Press.
- TAGUIEFF, P. (2015): *La revanche du nationalisme: néopopulistes et xénophobes à l'assaut de l'Europe*, París, PUF.
- VALÉRY P. (1974): *Cahiers, 1871-1945* (Édition établie, présentée et annotée par Judith Robinson-Valéry), París, Gallimard.
- WODAK, R. (2015): *The politics of fear: what right-wing populist discourses mean*, Londres, Sage Publications Ltd.